

PLANTES MEDICINALS

Herbes i bruixes

13 de març de 2016

Itinerari: Sant Feliu de Guíxols, puig de Cadiretes i Tossa de Mar

SEAS

Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc (SEAS)

www.santjust.org/seas

La cultura popular diu que la carlina s'havia de collir la nit de Sant Joan i que espantava les bruixes.

Ying / yang. Sol / Lluna. Claror / Fosc. Cel / Infern.
Frares / Bruixes...

El mes passat ens endinsàvem en els monestirs caputxins per conèixer de la mà de fra Valentí Serra els remeis que s'hi preparaven sota l'admonició del cel. Aquest mes m'hagués agradat portar-vos una bruixa per parlar-vos d'altres remeis, no necessàriament menys eficaços, però no ha estat possible (de moment). En molts casos, els remeis d'uns i altres no devien ser tan diferents. Les circumstàncies que els envoltaven són les que marcaven les diferències.

Demonitzades i perseguides, aquestes curanderes rurals, sovint des de la clandestinitat, van esdevenir un pont, en temps molt obscurs i perillous, entre la medicina rural i part de la medicina moderna, segons explica en Ramon Gausachs en el seu llibre. Quan deixaren de ser perseguides i injustament executades sota l'acusació de relacionar-se amb el dimoni i éssers malignes, els seus coneixements i les pràctiques d'aprofitament de determinades herbes permeteren obrir línies de recerca a la incipient farmacologia del segle XIX.

L'ungüent de bruixes

La creença popular recull que les bruixes sortien a última hora de la tarda a recollir els ingredients dels seus ungüents i pocions per dos motius: en primer lloc, per la seva pròpia seguretat, així ningú les veia; i en segon lloc, perquè és a aquesta hora de la tarda quan les plantes acumulen la major quantitat de principis actius. Isabel Artero (*Pedraforca màgica*) ens explica que per tota la zona de l'Alt Berguedà i Cadí creuen que en aquestes nits totes les bruixes de la rodalia s'untan amb untes de bruixa, s'enfilen xemeneies amunt i a cavall de les escombres, fan cap al Pedraforca, on celebren una gran reunió.

Són molts els estudiosos que afirmen que les visions màgiques, individual i col·lectives que algunes persones van tenir en aquesta època només serien el producte de la ingesta o preparació d'ungüents compostos per determinades plantes conegudes i guardades per uns pocs. Actualment coneixem que certes substàncies tòxiques presents en aquests vegetals, en baixes proporcions, poden provocar grans al·lucinacions. Així, la farmacopea diabòlica recorria a plantes endevinadores: les pocions no eren més que brous en els quals es coïen les plantes amb el fi d'extreure les substàncies psicoactives. Un dels ungüents més utilitzats de les bruixes de la Península consistia en barrejar escorça de noguera amb greix de cavall i de serp o posar-ho a bullir. Una vegada fred, se l'aplicaven a l'engonal o les parts sexuals. És sabut que els alcaloides s'absorbeixen molt bé per les mucoses. Tenien somnis tan profunds que quan despertaven creien que allò somiat havia estat real.

Altres fonts expliquen que a l'edat mitjana es feien servir plantes de la família de les solanàcies per provocar al·lucinacions i viatges al "món dels esperits": en primer lloc al món dels dimonis. En aquestes orgies prenien part principalment dones i s'aplicaven extractes de les plantes esmentades en la mucosa genital en forma d'ungüents concentrats. L'acció dels alcaloides

Reproducció de "La Bruja" del pintor Goya.

loides derivats del tropà, principalment l'escolopolamina, produïa al·lucinacions barrejades de naturalesa sexual. En aquestes al·lucinacions apareixien sovint dimonis i ocasionalment també sants.

Algunes plantes usades en bruixeria

L'anomenada "arrel del traïdor" (*Alkanna tinctoria*) fou prohibida fa segles per la Inquisició pel suposat poder que tenia de convertir els líquids en sang... i en ser de color vermell, només podia tractar-se de bruixeria! Sembla que amb aquesta herba i oli s'elaborava un unguent que es feia servir per guarir ferides, cremades, clivelles, a les mans i altres patologies dermatològiques. Aquesta herba la podem trobar sovint en parades de mercats medievals.

Una altra planta demonitzada fou el tomàquet: "el tomàquet pertany a la malèfica família de les solanàcies, que engloba espècies verinoses i mortals com les del gènere *Datura* o la belladona (*Atropa belladonna*). No és rar, doncs, que la societat europea s'ho pensés molt abans de consumir una planta de fruits cridaners,

germana de verins vegetals mortífers. L'olor amarga de la tomaquera va fer, a més a més, que a Alemanya es repudiés aquesta planta per damunt de totes les coses.

D'entre la munió d'herbes que feien servir les bruixes i curanderes, cal destacar les següents: la dolçamara (*Solanum dulcamara*), les falgueres (*Dryopteris filix-mas* i *Pteridium aquilinum*), la cicuta, la mercurial (*Mercurialis perennis*), el tabac (*Nicotiana tabacum*), la briònia (*Brionia dioica*), l'el·lebor verd o veladre (*Helleborus viridis*), l'el·lebor fètid o marxívol (*Helleborus foetidus*), la zitzània (*Lolium temulentum*), etc. I alguns bolets, com ara el pet de llop (per les seves propietats estupefaents), l'artemisia (emprada contra l'epilèpsia o "possessions diabòliques") i sobretot el reig bord (*Amanita muscaria*).

"Al cim del Pedraforca es reuneixen totes les bruixes del Berguedà, del Cadí, de les Fonts del Llobregat, de la Cerdanya i d'altres paratges propers i fan una gran ball, al so d'una cançó que diu:

*Alfàbrega i valeriana,
menta i ruda
salven tota criatura.
Ruda i valeriana,
menta i valeriana,
menta i alfàbrega,
tot ho cura i tot ho salva.
Menta i alfàbrega,
ruda i valeriana
salven tota persona nada.
Ruda i valeriana,
Alfàbrega i sàlvia
Tot el món salven.*

I mentre el bosc, que salta i balla al mig de la rodona, contesta en to de rèplica, a cada passada:

*Més val l'orella d'ós,
Que ho cura i ho salva tot".*

JOAN AMADES: *Costumari català*

Protecció contra les bruixes

Les mesures contra les bruixes eren innumbrables i abastaven des d'oracions fins a accions i gestos que avui ens semblarien irrisoris. Les plantes també jugaven un paper important, Joan Guillamet ens diu: "també s'esquiven amb fum d'olivera i de llorer beneït el diumenge de Rams o bé encenen ciris que hagin estat al Monument el Dijous Sant. Una casa es pot

Dolmen de Pedra Gentil. Foto de Jordi Gironès.

desembriuar cremant llorer beneït i resseguint amb ell tots els racons de la casa, tot portant-lo cremant damunt d'una pala. També és un bon sistema engegar trets contra els núvols amb bales beneïdes”.

Les principals plantes que es feien servir el dia de Sant Joan per protegir la gent de les bruixes i éssers malignes eren l'espígol i la farigola, però especialment el pericó (anomenat en alguns indrets espantaDiablos o herba de les bruixes i conegut a l'edat mitjana amb el nom de *fuga daemonorum*, quelcom semblant a “foragitador de dimonis”) i el romaní.

Joan Amades explica que amb determinades herbes collides el dia de Sant Joan es feia una creu que es penjava a la porta de la casa i protegia dels mals averanys, dimonis i éssers malignes i afegia que “la creu ha d'estar penjada tot l'any fins al Sant Joan vinent, que ha de ser tirada a la foguera i substituïda per una de nova”.

També es feien servir les carlines com a elements impedidors de l'entrada de les bruixes i mals esperits a les cases. A les portes també s'hi col·locaven panotxes de blat de moro, perquè les bruixes s'entretinguessin comptant els grans i no entressin a casa...

La centaureta menor i la sàlvia s'empraven en els exorcismes. En l'antigor també es feia servir espernallac (que havia de ser robat o pres) per espantar les bruixes i per Sant Joan es posava al mig dels camps perquè deien que deturava algunes adversitats climàtiques, com ara els llamps, les tempestes, les pedregades, etc. Contra el mal d'ull a part de la ruda, també es feia servir el cascall, l'all, l'alfàbrega, la betònica, l'heura, el llorer, el plantatge gros, la noguera, el roure o el matapoll.

Les bruixes no podien sofrir la pudor d'all ni ser colpejades (elles o la seva ombra, que era igualment sensible) amb bastons de sanguinyol (*Cornus sanguinea*), avellaner o roure.

Bruixes i dòlmens

L'excursió d'avui transcorre per terra de dòlmens, indrets ubicats a llocs màgics que han estimulat la imaginació popular. Heus aquí un conte o una llegenda, no ho sabria dir, sobre bruixes i un dolmen. Us recomano llegir atentament per estar preparats pel que ens hi puguem trobar.

Cada dissabte a la nit tocaven les campanes dels pobles de les comarques costaneres sense intervenció humana i els seus habitants, atemorits, es tancaven a casa, mentre veien la silueta de les bruixes despul·lades retallada contra la lluna, dirigint-se en les seves escombres cap al dolmen de Pedra Gentil per tal de celebrar un aquelarre amb la presència del Diabole.

Era *vox populi* que les bruixes es reunien al Dolmen per tal de passar comptes i donar constància de les seves accions, i aquelles que no havien comès suficients maldats eren penjades allà mateix per no haver complert el seu deure. Quan això succeïa es desencadenava una forta tempesta i els habitants dels voltants exclamaven “ja han penjat una bruixa!”, i ningú gosava apropar-se als conciliàbuls per temor a fer companyia a alguna de les bruixes penjades.

Tot i així, com que no se sabia exactament què feien les bruixes dissabte a la nit en aquell lloc tan tranquil la resta de la setmana, un jove pescador decidí anar la tarda de dissabte al dolmen i amagar-se, per tal de poder contemplar l'aquelarre i poder explicar-ho després al poble.

Quan ja feia més d'una hora que les ombres de la nit ho cobrien tot, començaren a aparèixer les primeres bruixes, que venien volant en les seves escombres completament despul·lades encara que la temperatura era freda, però en l'estat d'exaltació en què es trobaven, amb els ulls injectats en sang i la mirada perduda no notaven cap sensació a la seva pell.

Finalment arribaren totes les bruixes i es col·locaren en cercle, rodejant el dolmen; cap d'elles havia pronunciat paraula alguna. Començaren a fer una dansa donant saltirons al voltant del dolmen, cridant paraules intel·ligibles per al jove pescador, que contemplava l'espectacle aterrat.

*Menhir d'en Llac. Situat a la muntanya de les Cadiretes.
Foto de Jordi Gironès.*

Passats uns minuts aparegué fum sobre el dolmen, i quan aquest es dissolgué es pogué veure el Diable amb forma de cabriol, amb unes recargolades banyes i caminant sobre les dues potes posteriors. Aquest començà a dansar sobre el dolmen tocant una gralla mentre que les bruixes, una a una, explicaven en el seu idioma, per la qual cosa el pescador no podia comprendre què deien, les maldats que havien fet durant la darrera setmana. El Diable, sense parar de dansar en cap moment donava el seu veredictes i quan aprovava la conducta d'alguna d'elles totes les altres victorejaven. Sonaren històries d'assassinats, de violacions, de canibalisme de nadons i tota una sèrie de salvatjades unimaginables per a una persona normal.

Però arribà un moment en què el Diable desaprovà la conducta d'una de les bruixes, dient que no havia estat suficientment malvada, i en acabar de pronunciar aquestes paraules les altres s'abalançaren sobre ella i la penjaren en un dels arbres del voltant, insultant-la i escopint-li. En acabat això, es desencadenà una forta tempesta que amarà completament el pescador, el qual continuava mirant embadalit aquell macabre espectacle.

No fou penjada cap altra bruixa aquella nit, però un cop hagueren parlat totes, el Diable entonà una diferent melodia i les bruixes començaren a ballar un altre cop, però una dansa diferent: en cercle al voltant del dolmen s'agafaren per les mans a l'altura del cap i donaven saltets ara amb una cama ara amb l'altra. De tant en tant, alguna bruixa sortia del cercle, pujava al dolmen i copulava salvatgement amb el Diable, que tot i així no cessava de tocar la gralla, mentre la resta de la comitiva dansava.

Aquest espectacle es perllongà fins que arribà la matinada, que fou quan el Diable desaparegué i les bruixes tornaren a pujar a les seves escombres per marxar tot seguit; la bruixa penjada havia desaparegut misteriosament.

El pescador, atemorit i commocionat pel que havia vist, no tornà al poble fins que el sol es trobà ben alt en el cel, i es dirigí directament a casa de l'alcalde per referir-li tot el que havien fet les bruixes durant aquella nit, suposant que era el que feien cada dissabte. L'alcalde volia fer fora de la zona les bruixes i, després de rumiar durant una bona estona, resolgué que la millor manera de fer-ho era adoptant com a pròpia la dansa de les bruixes, les quals no gosarien a presentar-se davant el Diable i ballar una dansa que feia el poble, motiu pel qual haurien d'emigrar a un indret on no es conegués aquesta dansa. Decidit això, decidí també ensenyar-la als pobles veïns, per tal que les bruixes la veiessin bé.

Així, durant aquella setmana es reuniren totes les tardes els habitants dels pobles de la comarca per tal d'assajar la dansa, alliçonats pel jove pescador, que era l'únic que la coneixia i que l'ensenyà als representants dels diversos poblats. I decidiren posar-la en pràctica dissabte al vespre, per tal que les bruixes la veiessin quan es dirigissin a l'aquelarre.

Tots els habitants de cada població es reuniren aquella tarda de dissabte a les seves respectives places, formant diverses rotllanes i, amb la melodia de diversos músics amb gralles i violins, començaren a dansar durant una bona estona, fins que es féu de nit. Les bruixes, que en aquell moment es dirigien a l'aquelarre en les seves escombres, veient que a tots els poblats feien gran festa amb les seves danses, llançaren un crit estrident i marxaren cadascuna en una direcció diferent, sense que cap d'elles es dirigís al dolmen.

Havent escoltat els crits i havent vist marxar les bruixes, tots els habitants cridaren d'alegria, saltaren i feren una gran festa que durà tota la nit per tal de celebrar que s'havien desfet de les bruixes. Però encara temien el seu retorn, de manera que per a assegurar-se de mantenir-les allunyades decidiren realitzar la dansa popular cada dissabte a la tarda. I no només als pobles al voltant del dolmen, sinó que la veu corregué i aviat tots els pobles de Catalunya adoptaren la dansa per tal d'allunyar les bruixes.

Donat que el pescador, que passà tota la nit contemplant el dolmen i que descobrí la dansa de les bruixes, procedia de la Cerdanya, la dansa rebé el nom de sardana, que esdevingué la nostra dansa popular i mantingué des d'ençà la nostra pàtria lliure de bruixes.

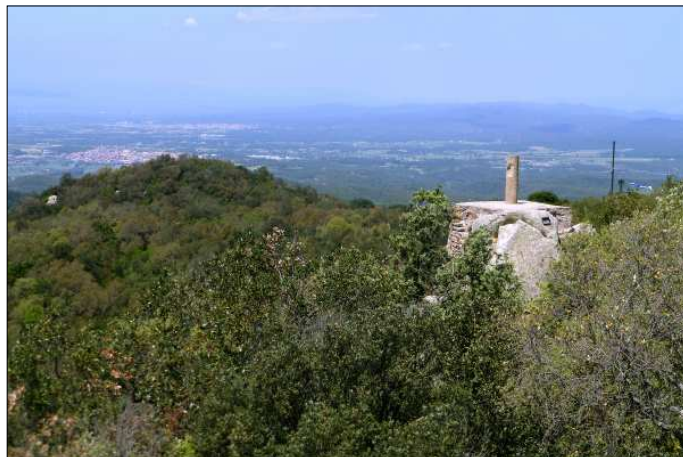
Els textos han estat extrets en bona part del llibre: GAUSACHS, RAMON. *Les Herbes Remeieres Vol. I De la cultura popular al fàrmac. Una aproximació etnobotànica*. Agraïments a l'Isclè Pladellorens, que va tenir la bona pensada de deixar-me'l.

La llegenda del dolmen de Pedra Gentil ha estat extreta del web: <http://llegendescatalanes.blogspot.com.es/2011/03/llegenda-del-dolmen-de-pedra-gentil.html>

Manu Llabrés
SEAS, març de 2016

L'excursió

L'excursió llarga anirà de Sant Feliu de Guíxols a Tossa de Mar, recorrent el massís de les Cadiretes fent els cims de Montagut i puig de Cadiretes. Es un itinerari de prop de 20 km amb un desnivell de 450 m i un temps efectiu aproximat de prop de 6 h

Cim del puig de Cadiretes.

L'itinerari de l'excursió mitjana serà: Sant Feliu de Guíxols, Casa Nova, pla de les Sorres, Puig Gros, coll de Portes, Sant Elm i Sant Feliu, amb un durada de 3.30 h aproximadament.

Bosc de sureres i pins pinyers amb un sotabosc dens.
Foto de Jordi Gironès.

La Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols.
Foto de Jordi Gironès

La platja de Tossa de Mar, final de l'excursió llarga.
Foto de Jordi Gironès.